

Катарина Томашевић

**НАГРАДА „СТЕВАН МОКРАЊАЦ“ ЗА 2005. ГОДИНУ
ДЕЈАН ДЕСПИЋ: ДИПТИХ
за енглески рог и гудаче**

АПСТРАКТ

Награда Удружења композитора Србије „Стеван Мокрањац“ за 2005. годину додељена је композитору Дејану Деспићу за дело *Диптих* за енглески рог и гудаче (оп. 166, 2003). У раду се указује на околности под којима је композиција настала и, путем сажетог приказа композиције, утврђује њено место у обимном композиторском опусу аутора, који је 2005. године обележио пола века свог стварања.

Кључне речи: Дејан Деспић, *Диптих* за енглески рог и гудаче, награда „Стеван Мокрањац“, Јасна Миличић-Брендштетер, Yasna Brandstätter.

Прошло је тачно десет година од времена у коме је композитор Дејан Деспић, подстакнут Борхесовом надахнутом поемом *Тренуши*, компоновао своју „малу музичку аутобиографију“ за камерни оркестар, доделивши јој тада, рекло би се, песимистичан наслов: *На крају пута*. Био је то 125. по реду Деспићев опус, остварење којим је аутор, досегавши један од врхунаца свог стварања, истовремено створио и дело чија формална логика, заснована на „тоталној аутоцитатности“, остаје за сада, колико нам је познато, без панда на у музичкој историји.¹ У међувремену, током последње деценије неуморно, као и одувек, активан на многобројним пољима своје разубуђене делатности, а као стваралац испуњен задовољством што поједина његова „стара“ дела, живо присутна на домаћим и интернационалним концертним подијумима временом стичу антологијску вредност, Дејан Деспић је паралелно компоновао чак 55 нових опуса, стварајући себи шансу за бар још једно, значајно допуњено и понешто другачије издање музичке аутобиографије.

Током 2005. године, приликом обележавања значајног Деспићевог јубилеја – 75. годишњице живота и чак пола века плодног стварања! – репер-

¹ Детаљније у мом раду: Дејан Деспић, „На крају пута“, поема за камерни оркестар..., *Нови Звук*, Београд, 1998, 11, 57–71.

тоар шест ауторских концерата одржаних у Новом Саду, Крагујевцу и Београду,² представљао је, за дати временски пресек, не само изванредну ретроспективу најрепрезентативнијих страница дотадашњег композиторовог жанровски и садржајно разноликог и богатог опуса, већ је пружио и јединствену прилику да се у „сусрету“ композиција насталих у различитим „етапама“ ауторовог животног пута још једанпут преиспитају и провере познате тезе о „стабилним константама“ његовог музичког идентитета.

Брижљиво осмишљен као својеврстан музички аутопортрет, репертоарски „временплон“ запажених Деспићевих ауторских вечери обухватио је и три новија, до тада неизведена дела: у новосадској Галерији Матице српске, 30. марта, по први пут је озвучена свита за флауту и кларинет *Pas de deux*, оп. 159 из 2001. године, а на одлично посећеном и веома успелом београдском концерту у Атријуму Народног музеја 29. новембра премијерно су приказане композиције *Доста је већ... (Es ist genug...)*, *Речитатив*, *Корал* и *Варијације* на тему Феликса Менделсона (Felix Mendelssohn) за два виолончела и гудаче, оп. 141 из 1999. године, као и *Диптих*, оп. 166, за енглески рог и гудаче.³ Заједно са још 65 остварења домаћих аутора, све три премијерно изведене композиције ушле су у конкуренцију за престижну награду „Стеван Мокрањац“ за 2005. годину.⁴

Награда је припала *Диптиху*, а признање је у дворани Коларчеве задужбине свечано уручено аутору 18. новембра 2006. године (која је у земљи протицала у знаку обележавања 150. годишњице од Мокрањчевог рођења!),

² Списак изведених композиција наводимо по хронологији опуса: *Ноктурно*, оп. 5а, *Јадрански сонети*, оп. 17; *Дубровачки дивертименто*, оп. 18b, *Вињете*, оп. 43а и оп. 43с, *Concerto grosso*, оп. 45, *Триптих*, оп. 63, *Концерт за Наташу*, оп. 67, *Три сонетине*, оп. 72, *Манчестер трио*, оп. 93, *Јефимија Лазару*, оп. 94, *Дубровачки канционијер*, оп. 96, *Три медитације*, оп. 99 и оп. 99а, *Concerto sereno*, оп. 110, *Ђулићи*, оп. 118, бр. 1; *На крају пута*, оп. 125, *Коштанина песма*, оп. 128, *Partita concertante*, оп. 129, *Дитирамб*, оп. 131; *Почасница Стевану Мокрањуцу*, оп. 132b, *Реформатор*, оп. 133, *Књига мадригала*, оп. 147 (5), *Двопев и игра*, оп. 151, *Пролећне песме*, оп. 167, *Близина пролећа*, оп. 171. У склопу обележавања Деспићевог ауторског јубилеја, на београдском концерту одржаном 16. маја 2005. у Скупштини града промовисан је компакт диск *Дејан Деспић – Александри Ивановић – Вокална лирика*, а у периоду од 15. маја до 17. јула исте године на радио програму *Стереорама* емитовано је 10 ауторских емисија под називом „Аутопортрет композитора“, са укупно 47 приказаних композиција које је Деспић лично коментаришао. Подаци су добијени од аутора, коме такође дугујемо захвалност за уступање партитуре, звучног снимка и, посебно, за разговоре вођене поводом *Диптиха*.

³ Премијерно извођење *Диптиха* реализовали су чланови оркестра *Гудачи светог Ђорђа*, са диригентом Петром Ивановићем и солиста Јасна Миличић-Брандштетер (Brandstätter).

⁴ Награду „Стеван Мокрањац“ за најуспелију репертоарску премијеру домаћег дела у земљи или иностранству Удружење композитора Србије установило је 1993. године. До сада је додељено 10 признања, а сам Дејан Деспић обављао је функцију председника жирија од 1993. до 1996. године. Стручни жири УКС за доделу награде за 2005. годину, радио је у следећем саставу: композитор Рајко Максимовић, председник, музиколози Ивана Тришић и Соња Маринковић и композитори Мирослав Савић и Милош Заткалик. У најужи избор ушле су три композиције: *Хадедас* за виолончело и клавир Срђана Хофмана, *Пет песама на стихове Маларме* Властимира Трајковића и *Диптих* за енглески рог и камерни оркестар Дејана Деспића. Подаци су добијени од Катарине Лазаревић, стручног сарадника Удружења, којој овде захваљујемо на помоћи.

на дан у коме је, управо извођењем награђене композиције, отворена 15. по реду Међународна трибина композитора. Том приликом, као извођачи су наступили гудачи Симфонијског оркестра Радио-телевизије Србије са диригентом Бојаном Суђићем и солиста – изврсна Јасна Миличић-Брандштетер (Brandstätter), којој припадају немале заслуге за настајање *Диптиха*.

ПРЕДИСТОРИЈА – КЊИГА БАЈКИ... И ДРУГЕ ПРИЧЕ

Виталност Деспићевог опуса на актуелној концертној сцени почива, бар једним својим незанемарљивим делом, на композиторовој присној сарадњи с одличним, каткад и врхунским извођачима, чије репродуктивно умеће неретко инспирише настанак његових нових дела. У спрези са даром за континуиране, конструктивне дијалогe с еминентним интерпретаторима, стоји и непресахла композиторова радозналост за освајање слабо истражених звучних предела класичног инструменталног медијума. На тим и таквим стазама Деспићевог скорашњег композиторског пута настао је и *Диптих*, још једна у низу ауторових концертантних композиција која обогаћује не само домаћу, већ и светску литературу намењену појединим, попут енглеског рога, веома ретко солистички третираним инструментима.

Несумњиво одлучујући корак за настанак *Диптиха* предузела је агилна Јасна Миличић-Брандштетер, обоисткиња, чију динамичну уметничку биографију, исписану првенствено на међународној сцени, обележавају како сарадња с најистакнутијим светским диригентима и солистима, тако и високофреквентни наступи с водећим европским ансамблима за нову музику.⁵ Први заједнички стваралачки дијалог уметнице и композитора био је рад на CD пројекту *Књига бајки* (1999), реализованом у немачкој продукцији: Деспићу је поверен „задатак“ да за соло обоу компоује минијатурне програмске „прелудијуме“ који ће чинити музичке „шавове“ између текстова „најлепших бајки света“, у казивању двојице глумаца.⁶ Руковођена жељом да, с једне стране, обезбеди изразитији колоритни рељеф музичком интерлудијумском

⁵ Јасна Миличић-Брандштетер наступала је као солиста и члан ансамбала као што су *Класични симфонијски оркестар Телеком* из Бона, *Симфонијски оркестар Галиције*, Ансамбл *Musik Fabrik, Ensemble Modern, Ensemble Intercontemporain, Folkwang Kammerorchester* из Есена, *Нови рајнски камерни оркестар* из Келна, *Оркестар Камерне опере* из Келна, оркестар *Националне опере* из Хелсинкија, *Симфонијски оркестар РТС* и *Гудачи св. Ђорђа* из Београда. Сарађивала је с врхунским диригентима, попут Сеиђи Озаве (Seiji Ozawa), Курта Мазура (Kurt Masur), Петра Етвеша (Peter Eötvös), Пјера Булеза (Pierre Boulez) и са сјајним обоистима као што су Томас Индермиле (Thomas Indermuehle), Морис Бурж (Maurice Bourge), Хан де Вриес (Han de Vries), Сара Франсис (Sarah Francis), Џозеф Робинсон (Joseph Robinson), Жан-Луј Капецали (Jean-Louis Capozzali). Подаци наведени према програму отварања 15. међународне трибине композитора и допуњени претраживањем интернета.

⁶ У попису Деспићевих дела: *Књига бајки*, оп. 140 (1999), 10 малих прелудија и епilog за обоу/енглески рог соло, трајање 13:40. Назив компакт диска, објављеног у Немачкој: *Die Weisheit der Völker liegt in ihren Märchen*; глумци-казивачи Јенс Готшалк (Jens Gottschalk) и Хајс-Ото Холцапфел (Hans-Otto Holzapfel); подаци о компакт-диску добијени претраживањем интернета.

амбијенту, а да, са друге стране, афирмише личну интерпретативну индивидуалност, Јасна Миличић-Брандштетер определила се да поједине Деспићеве минијатуре, оригинално писане за обоу, изведе на енглеском рогу. Пошто је први заједнички пројекат наишао на позитивну рецепцију, уследио је нови корак сарадње – компакт диск *Књига бајки II* или... и друге приче, Деспићев опус 152. из 2002. године,⁷ обимнији циклус минијатура, овог пута компонован за *Märchen* дувачки трио (обоа, кларинет и фагот), којег су на својим потоњим заједничким концертним наступима чланице ансамбла – „волећа“ Јасна Брандштетер, Јоко Којама (Yoko Kouyama) и Хјахуа Хсу (Chiahua Hsu) – са запаженим успехом презентовале и као аутономно музичко остварење. Из исте 2002. године потиче и Деспићев *Quartetto per due* (оп. 154), концепиран као „математичка варијација“ свих могућих „дуовских“ комбинација обое, енглеског рога, виолине и виоле,⁸ композиција која сведочи о све јачем фокусирању ауторове пажње на колоритне и тембровске специфичности енглеског рога као инструмента. Убрзо потом, Деспић 2003. године радо прихвата предлог Јасне Брандштетер да оскудној концертантној литератури за енглески рог подари један засебан, сажет и економичан, но експресивно компримован концертантни опус који, по потоњим речима чланова жирија за доделу „Мокрањчеве награде“ за 2005. годину, „плени и осваја ведрином и садржајношћу, уводећи слушаоца у (...) свет музички инвентивног дијалога меке, топле звучности [солистичког инструмента] и гудачког камерног оркестра.“⁹

GEBRAUCHSMUSIK ИЛИ „МУЗИКА КАО НЕИЗРЕЧЕНА ПОЕЗИЈА“?

У покушају одређења места *Диптиха* у ауторовом укупном опусу рекло би се, барем на први поглед, да дело несумњиво припада оном замашном корпусу инструменталне и, како је сам композитор назива, „апсолутне, апстрактне“ музике најчешће неокласичног усмерења,¹⁰ која је, будући доминантна у Деспићевом стваралаштву све негде до почетка осамдесетих година прошлог века, дуго важила као идентификациони маркер композиторовог музичког идентитета у ранијим етапама његовог рада. Неутрални наслов композиције – *Диптих* – сугерише тек чињеницу да је реч о „двама звучним сликама“, а резултати формалне анализе јасно препознају типична својства

⁷ ...и друге приче (*Књига бајки II*), оп. 152 (2002), минијатуре за дувачки трио (обоа, кларинет, фагот), трајање 24:13; Назив компакт диска, објављеног у Немачкој: *Märchenhafte Kleinode aus aller Welt*, казивач Јенс Готшалк, извођачи *Märchen Trio* (*Трио Бајка*); подаци о компакт-диску добијени претраживањем Интернета.

⁸ *Quartetto per due* извели су Борислав Чичовачки (обоа/енглески рог) и Пеђа Милосављевић (виолина/виола) 13. маја 2002. године, на концерту у оквиру 11. међународне трибине композитора.

⁹ Из образложења жирија за доделу награде „Стеван Мокрањац“ за 2005. годину.

¹⁰ Милош Јевтић, *Сазвучја Дејана Деспића*, Београд, Кеј (Ваљево) и Београдска књига, 2000, 53.

Деспићевог архитектонски прегледног, мелодијски развојног, ритмички и агогички пластичног, суптилним фактурним детаљима обогаћеног музичког говора. Значајан индикатор ауторовог високоразвијеног осећаја за пропорцију садржан је у линији временског тока композиције. Између „двеју звучних слика“, по карактеру више комплементарних но контрастних, стоји оса симетрије: обе „слике“ такорећи подједнако трају (око 3 минута), а темпо прве двоструко је спорији од брзине протока друге. Ефекат деликатног контраста два тематски привидно самостална, но суштински, на микро-мотивском нивоу блиска формална ентитета, на глобалном плану обезбеђен је, између осталог, дистрибуцијом волумена звука: меланхолично-елегични певни наратив солистичке деонице „прве слике“ одвија се у дијалогу са деоницама гудачког квартета, док је динамичнија, намах ведра и разиграна, а намах узнемирена и реским акцентима испрекидана „друга слика“ остварена уз учешће пуног састава гудачког оркестра. Економично дозирање волумена пратећег звука гудача стоји у функцији обезбеђивања довољне масе акустичког простора, неопходне за „слободан дах“ енглеског рога. Имајући у виду, с једне стране, податке о путевима настанка дела, а са друге стране егзактне чињенице о формалним аспектима композиције, логичан закључак о „музичкој природи“ *Диптиха* потврдио би горњу тезу по којој је овде реч о једном изразитом примеру, у хиндемитовском смислу схваћене, „музике за употребу“ (*Gebrauchsmusik*).

Према једној личној Деспићевој дефиницији, „тежиште апсолутне, ‘апстрактне’ музике [почива] на звучној *структури*“. Тежиште, пак, „музике која полази од литерарне, пре свега поетске инспирације, јесте на *изразу емоција*“.¹¹ Но, далеко од индиферентног, дистанцирано објективног и рационалног израза, Деспићев музички говор у *Диптиху* протиче спонтано и природно, градећи најпре медитативно-носталгичну, такорећи „фауновску“ атмосферу „прве слике“ (пример 1), да би у „другој“ – осликаној енергично искричавим, усплахирено живим агогичким покретом у светлој и нешто ведријој гами (пример 2) – повремено допустио пробоје „конфликтних“, дисонантних и ритмички прегнантних мотива (пример 3) који узнемиравају генерално равеловски профињен и елегантно хармоничан музички ток. Гестови „поетизације“ инструменталног казивања препознају се како у макродраматургији, заснованој на поступцима удаљавања и поновног приближавања основној, лирској платформи експресије,¹² тако и у еластичном, гипком структурирању мелодијско-речитативне физиономије солистичке деонице којој је, барем у првом делу композиције, поверена улога својеврсног наратора. На начин сасвим сродан омузикаљењу поезије у Деспићевим инспирисаним циклусима вокалне лирике,¹³ драматуршки и емоционални рељеф *Дип-*

¹¹ Ibid.

¹² Cf. Ана Стефановић, Дубровачке поеме Дејана Деспића, *Музикологија*, Београд, 2005, 5, 317.

¹³ Ibid., 313–345 и Бранка Радовић, Дејан Деспић, „Песмарица“ (1950–2004), *Нови Звук*, Београд, 2006, 27, 25–39.

тиха успоставља се и променом интензитета напона између модалних и хроматизованих предела звука, при чему ови први дарују музици архаичну боју, а други јој обезбеђују кинетички потенцијал експресионистичког набоја.

У завршном кораку овог сажетог приказа *Диптиха* намера нам је била да, усмеравајући накратко пажњу на афективни спектар композиције, тек укажемо на висок ступањ сагласности који постоји између Деспићевих, поготово новијих, такозваних „апсолутних“ и „програмских“ и, штавише, инструменталних и вокалних остварења. Представљајући директан плод ауторове интензивне заокупљености феноменима поезије – „као неозвучене музике“ и, са друге стране, „музике, као неизречене поезије“, ¹⁴ та се сагласност у актуелној, зрелој фази Деспићевог стварања манифестује на новом нивоу и с новим значењима, али остаје препознатљива као једна од кључних константи ауторовог стваралачког пута, утемељеног у „естетици складног, угодног и лепог“ ¹⁵ и на поетичком ставу о „музици као говору емоција“. ¹⁶

SUMMARY

THE “STEVAN MOKRANJAC” AWARD FOR 2005 DEJAN DESPIĆ: *DIPTYCH*

For English horn and string instruments

In 2005 academician Dejan Despić celebrated the 75th birthday and 50 years of his fruitful work (180 opuses!). Six concerts held in Belgrade, Novi Sad and Kragujevac were the excellent occasion for the remarkable retrospective of Despić's most successful works. Still extremely active on many various fields, during the last decade Despić composed 55 new works; many of them were the results of composer's close collaboration with most prominent musicians, whose art often inspired his investigations for new coloristic combinations within the classical, mostly chamber sound. Previous excellent collaboration with Yasna Miličić–Brandstätter, world-wide known oboist and English horn player, encouraged Despić to compose an inspired concerto piece for English horn and strings – *Diptych*, op. 166 (2003). The work had its premiere in Belgrade, on November the 18th, at the concert in the Atrium-hall of National Museum. The following year, the jury of the Serbian Composers' Association recognized *Diptych* as the

¹⁴ Дејан Деспић, *Моја песмарица (Предговор: Лутајући брдима пролазности)*, рукопис, стр. 1, наведено према чланку Бранке Радовић, *op. cit.*, 25.

¹⁵ Дејан Деспић, *Нова једноставност у музици – повратак или не?* (Саопштење одржано на IV скупу Одељења ликовне и музичке уметности Српске академије наука и уметности 19. јуна 1987. године, поводом избора за дописног члана САНУ), *Глас*, Београд, САНУ, 1998, CCCLVI, Одељење ликовне и музичке уметности, књ. 4, 67.

¹⁶ Дејан Деспић, *уводна реч за приказ дела „Три медитације“*, Отисак из *Гласа* CCCLXXXII Српске академије наука и уметности, Одељење ликовне и музичке уметности, књ. 6, Београд, 1996, 9.

best achievement of Serbian composers in the previous concert season and awarded it with the prestigious prize "Stevan Mokranjac."

This article gives a concise description of the awarded composition and searches for the answer whether the work represents just an excellent, typical example of Gebrauchsmusik or – as the author would say – the piece of "music as unsaid poetry."

Пример бр. 1

DIPTIH

za engleski rog i gudački orkestar

Dejan Despić, op.166 (2003)

I $\text{♩} = 52$

Corno inglese (suoni reali!) *p* *mf*

Violini I *p* *mf*

Violini II *p* *mf*

Viola *p* *mf*

Violoncelli *p* *mf*

Contrabassi *pizz.* *p*

tr *mp* *p* *crescendo*

arco *mp* *p*

Пример бр. 2

II ♩ = 104

The first system of the musical score consists of five staves. The top staff is a treble clef with a 4/4 time signature. It begins with a piano (*p*) dynamic and features a melodic line with a crescendo. The second staff is an alto clef, also starting with *p* and showing a crescendo. The third staff is a treble clef, starting with *p* and showing a crescendo. The fourth and fifth staves are a bass clef and a tenor clef, respectively, and are currently empty.

The second system of the musical score consists of five staves. The top staff is a treble clef with a 4/4 time signature, starting with a mezzo-forte (*mf*) dynamic and featuring a melodic line with a crescendo. The second staff is a treble clef, also starting with *mf* and showing a crescendo. The third staff is a bass clef, starting with *mf* and showing a crescendo. The fourth and fifth staves are a bass clef and a tenor clef, respectively, starting with *mf* and showing a crescendo. The system concludes with a forte (*f*) dynamic and a *div.* (divisi) marking.

Пример бр. 3

The musical score is divided into two systems. The first system consists of five staves: a vocal line and four piano accompaniment staves. The piano part features a complex rhythmic pattern with triplets and sixteenth notes, marked with *ff* (fortissimo) and *f* (forte). The second system also consists of five staves, with the vocal line and the first piano staff. The piano part includes *pizz.* (pizzicato) and *unis.* (unison) markings, as well as *arco* (arco) markings. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.